

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

Розглянуто проблемні питання взаємодії слідчих та оперативно-розшукових підрозділів під час виявлення злочинів, вчинених організованими групами; проаналізовано форми взаємодії слідчого і оперативного співробітника, які характерні для розслідування злочинів, що вчинюються організованими групами.

Рассмотрены проблемные вопросы взаимодействия следственных и оперативно-розыскных подразделений при выявлении преступлений, совершённых организованными группами; проанализированы формы взаимодействия следователя и оперативного сотрудника, которые характерны для расследования преступлений, совершаемых организованными группами.

Problems on cooperation between investigative and operative and search units during crimes exposure committed by organized groups are researched. Forms of cooperation between an investigator and operative officer which are typical for crimes investigation committed by organized groups are analyzed.

Діяльність організованих груп становить серйозну небезпеку для українського суспільства. Розслідування злочинів, що вчиняються цими групами, є одним з найважливіших завдань правоохоронних органів України.

Питанням особливостей розслідування злочинів, вчинених організованими групами, присвятили свої дослідження чимало вчених-криміналістів, зокрема таких як Т. В. Авер'янова, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. М. Биков, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, М. С. Гурєв, О. Ф. Долженков, А. В. Дулов, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. І. Куліков, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, В. С. Овчинський, М. А. Погорецький, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, М. П. Яблоков та ін.

Однак деякі питання щодо особливостей розслідування злочинів, що вчинюються вказаними групами, досі залишаються невирішеними. Вирішенню частини з них, зокрема питанням щодо взаємодії слідчих та оперативно-розшукових підрозділів під час виявлення злочинів, вчинених організованими групами, присвячено цю статтю.

Правильним, на нашу думку, слід вважати наступне визначення взаємодії: «узгоджена діяльність слідчого, оперативного уповноваженого, спеціаліста та експерта, спрямована на вирі-

шення завдань виявлення, розкриття, розслідування та попередження злочинів» [1, с. 89].

Найбільш поширеним і важливим видом взаємодії у процесі розслідування злочинів вважається взаємодія слідчого з працівниками оперативно-розшукових підрозділів. Така взаємодія може мати як процесуальні форми, визначені на законодавчому рівні, так і організаційні, які визначаються, як правило, відомчими нормативно-правовими актами.

Специфічним чинником взаємодії під час виявлення та розслідування злочинів, вчинених організованими групами, є те, що вона також обумовлена необхідністю подолання протидії розслідуванню злочинів з боку організованих злочинних груп. Якщо раніше під протидією розслідуванню злочинів розуміли переважно різні форми і способи приховання злочинів, то в теперішній час це поняття визначається як зумисні дії, спрямовані на створення перешкод правоохоронним органам у виявленні та розслідуванні злочинів.

Враховуючи те, що злочини, які вчинюються вказаними групами (особливо це стосується злочинів у сфері економіки), фактично є своєрідними технологіями збагачення, які включають у себе певні комплекси складів злочинів, перед правоохоронними органами постає завдання не тільки виявити такі злочини і викрити винних у їх вчиненні, але й доказати, наприклад, що особа, викрита у фіктивному підприємстві, є співучасником шахрайства. Встановити і довести такий зв'язок тільки шляхом застосування процесуальних засобів практично неможливо. Для вирішення цього завдання потрібне їх органічне поєднання із засобами оперативно-розшукової діяльності. У криміналістичних дослідженнях звертається увага на те, що для забезпечення ефективного розслідування справ про злочини, вчинені організованими групами, групі злочинців повинна протистояти група слідчих та оперативних працівників, кожен з яких діє в межах своєї компетенції, використовуючи власні знання та здібності [2, с. 146].

Злочини, що вчинюються організованими групами осіб, мають певну специфіку у механізмі відображення у навколишньому середовищі, пов'язану з розподілом функцій між співучасниками. Окрім того, злочинні групи більш активно і масштабно протидіють правоохоронним органам у виявленні вчинених ними злочинів, а потім – і в їх розслідуванні. Дана обставина вимагає від правоохоронних органів узгодженого поєднання оперативно-розшукових і процесуальних засобів, починаючи зі стадії порушення кримінальної справи і далі. Особливо наочно це проявляється під час виявлення і розслідування економічних організованих злочинів. Ця проблема знайшла відображення у відомчому нормативно-правовому акті МВС України – Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами

органів внутрішніх справ України у виявленні, документуванні і розслідуванні злочинів у сфері економіки, затвердженій наказом МВС України від 08.09.2005 № 760 [3] (далі – Інструкція). У цьому нормативно-правовому акті сформульовано положення, покликані підвищити ефективність спільної діяльності слідчих та оперативних співробітників. Їхній аналіз дозволяє виділити кілька форм взаємодії слідчого та оперативного співробітника, які характерні для розслідування злочинів, що вчинюються організованими групами.

Спільна робота оперативного співробітника і слідчого у процесі заведення оперативно-розшукових справ щодо осіб, стосовно яких одержано інформацію про причетність до вчинення злочинів. Цей напрямок передбачає закріплення слідчого, що спеціалізується на розслідуванні організованих економічних злочинів (пп. 1.3, 2.1 Інструкції), за конкретним виявленим злочином для надання методичної допомоги оперативному співробітнику в його документуванні. Така допомога полягає зокрема у визначенні мінімальної кількості документів первинного матеріалу, достатнього для порушення кримінальної справи і забезпечення його судової перспективи. Це вимагає ретельного планування та узгодження діяльності слідчого і оперативних працівників [4, с. 151].

Аналіз практики роботи оперативних підрозділів свідчить про недостатній рівень підготовки співробітників ДСБЕЗ, УБОЗ і податкової міліції, які займаються збором первинних матеріалів про організовані економічні злочини. На це, по-перше, впливає відсутність досвіду роботи. У зазначених оперативних підрозділах працює значна кількість осіб, стаж практичної роботи яких не перевищує одного року. Певною мірою на цей процес також впливає високий рівень плинності кадрів. По-друге, дані статистики та опитування свідчать про низький рівень необхідних правових знань зазначених співробітників. Значна більшість співробітників, які займаються збором первинних матеріалів про економічні злочини, не володіють відповідними методиками. На цей процес впливає також рівень спеціальної підготовки у відомчих навчальних закладах під час початкової підготовки та перепідготовки кадрів, а також службової підготовки оперативних підрозділів.

Одним із проблемних питань, яке повинно вирішуватися у тісній взаємодії слідчого та оперативних працівників, є встановлення організатора злочину. У зв'язку з цим цікавим слід визнати дослідження ролі лідера організованого злочинного угруповання, проведене К. Чаплинським. Автор аналізує класифікацію лідерів злочинних груп, психологічні особливості їх висування, виконуваними функції. Зокрема, вчений зазначає, що особливий інтерес становлять факти, які свідчать про наявність конфліктів між лідером і членами групи. Виявлення таких фактів допоможе спрозноувати можливі труднощі у процесі розслідування і спланувати

найбільш оптимальну лінію його провадження. Зокрема, можна усунути протидію слідству, використовуючи існуючі конфлікти й протиріччя в групах, виявити лідера і тих осіб, які недавно увійшли до її складу, та використовувати цю обставину під час розслідування. Тому зусилля слідчого з виявлення лідера злочинного об'єднання повинні бути вжиті якомога раніше – вже у ході першочергових слідчих дій [6, с. 54].

З цим звичайно можна погодитися, але потрібно зауважити таке: члени злочинних груп під час провадження слідчих дій намагаються, як правило, не повідомляти слідчому про стосунки (тим більше, конфліктні), що існують у групі – не останню роль у цьому відіграє саме діяльність лідера з підтримання дисципліни у групі, у тому числі «правильної» з точки зору лідера поведінки членів групи під час слідства. Тому виявленню конфліктних стосунків у групі може сприяти проведення низки оперативно-розшукових заходів (у деяких випадках навіть до порушення кримінальної справи за фактами вчинення злочинів членами групи). Не останню роль у погодженому проведенні вказаних оперативно-розшукових заходів і слідчих дій відіграє налагоджена взаємодія між слідчим та оперативними працівниками, якісне оперативне супроводження розслідування кримінальних справ.

Спільний аналіз первинного матеріалу про злочин у стадії порушення кримінальної справи. Дана форма взаємодії тісно пов'язана з попередньою і передбачає ситуацію, коли первинні матеріали про організований економічний злочин були зібрані оперативним підрозділом без методичної допомоги слідчого. Вивчивши такі матеріали, слідчий через керівника слідчого підрозділу вправі витребувати додаткову інформацію, у тому числі несекретні матеріали оперативно-розшукової справи. У разі встановлення неповноти представленого матеріалу складаються письмові рекомендації з його доповнення, які в обов'язковому порядку долучаються до оперативно-розшукової справи або матеріалів дослідчої перевірки.

У більшості випадків у справах про організовані економічні злочини такі матеріали складаються з актів ревізії та доданих до них бухгалтерських документів, пояснень матеріально відповідальних та службових осіб, в яких і відображаються ті чи інші сторони господарської діяльності підприємства, рух матеріальних цінностей і грошових коштів. Але первинні документи, які відображають незаконні господарські операції, досить рідко подаються до слідчих органів [6]. Перелік документальних джерел інформації про злочин (майбутніх доказів) залежить, зрозуміло, від певної сфери діяльності, в якій було вчинено економічний злочин.

Під час порушення кримінальних справ про тяжкі та особливо тяжкі економічні злочини негайно (у всякому разі, не пізніше трьох днів) повинна бути створена слідчо-оперативна група (СОГ)

з найбільш досвідчених слідчих і оперативних співробітників, які звільняються від виконання іншої роботи. Заміна оперативних працівників, що входять до складу СОГ, можлива тільки за узгодженням зі слідчим – керівником групи (п.п. 3.4, 3.5 Інструкції). Але відсутність правової регламентації створення та роботи СОГ знижує ефективність керівництва діями слідчих та оперативних працівників, які входять до складу цих груп. На його думку, причиною цього є те, що залишається подвійна підпорядкованість оперативних працівників за місцем роботи та старшому групи. Ця обставина часто призводить до передчасної заміни працівників у групах, доручення їм інших справ, фактично – до розпаду груп.

Окремою розгляду під час взаємодії органів дізнання і слідства потребує проблема надання результатів оперативно-розшукової діяльності для ознайомлення слідчому. Як свідчить практика діяльності правоохоронних органів, у розпорядження слідчого надається не повний обсяг матеріалів ОРД. Мається на увазі надання лише змісту матеріалів без розкриття джерел оперативної інформації. Це викликано у багатьох випадках недовірою до діяльності слідчого з боку співробітників оперативних підрозділів і зумисним приховуванням змісту певної інформації.

Результати ОРД можуть бути: приводом і підставою порушення кримінальної справи; використані для підготовки та проведення окремих слідчих дій; використані у процесі доказування.

Матеріали, отримані в результаті проведення оперативно-розшукових заходів, надаються у розпорядження слідчого з ініціативи органів, що їх проводили, або як результати виконання окремого доручення слідчого. Якщо результати ОРД є приводом для порушення кримінальної справи, вони повинні містити достатні дані про обставини вчинення злочинного посягання: де, коли, за яких обставин і ознаки якого злочину були встановлені; відомості про осіб, які вчинили зазначений злочин; дані про сліди злочину (документи, предмети тощо). Зазначене означає, що на підставі наданих матеріалів ОРД можна прийняти рішення щодо наявності ознак злочину.

У разі, коли результати ОРД використовуються для підготовки і проведення слідчих дій, вони містять дані про: осіб, які переходять від слідства та суду; можливі джерела доказів у кримінальній справі; осіб, які можуть бути свідками у справі; місцезнаходження доказів (документів, предметів тощо); місцезнаходження грошових коштів та цінностей, щодо яких може бути накладено арешт; поведінку учасників кримінального судочинства, на підставі чого може бути обрана тактика проведення окремих слідчих дій та в цілому застосована оптимальна методика розслідування.

Оперативно-розшукові дані, які надаються у розпорядження слідчого для використання їх у процесі доказування, повинні відповідати вимогам кримінально-процесуального законодавства щодо процесу збору доказів, їх оцінки та використання у кримі-

нальному судочинстві. Надані у розпорядження слідчого оперативно-розшукові матеріали (результати ОРД) повинні містити відомості про: обставини, які підлягають доказуванню у кримінальній справі; джерела (предмети, документи) цих відомостей; дані, на підставі яких може бути перевірена у кримінальному судочинстві надана інформація.

Надання результатів ОРД у розпорядження слідчого має супроводжуватись дотриманням відповідної процедури документообігу. Передавання інформації не повинно розкривати відомостей про: використані під час проведення оперативно-розшукових заходів сили, засоби, джерела, методи ОРД; осіб, які співробітничали з оперативними підрозділами та надали інформацію; осіб, які на конфіденційній основі введені у злочинну групу тощо.

Для належної організації діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів необхідними є розробка і прийняття відповідного нормативно-правового акта (положення, інструкції) щодо надання у розпорядження слідчого (прокурора, судді) результатів (матеріалів) ОРД. Такий нормативний акт повинен містити наступні положення: поняття результатів ОРД; мета надання даних ОРД; посилання на нормативно-правову базу, яка визначає можливість надання результатів ОРД; перелік і зміст матеріалів, які надаються у розпорядження слідчого (прокурора, судді) у разі порушення кримінальної справи; підготовки і проведення окремих слідчих дій; використання у доказовому процесі тощо; порядок надання матеріалів ОРД та відповідного документообігу; зміст документів, на підставі яких надаються у розпорядження слідчого (прокурора, судді) результати ОРД ; заходи щодо захисту джерел оперативно-розшукової інформації тощо. Тут може бути використаний досвід діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів Російської Федерації [7].

Якість наданих до слідчих підрозділів первинних матеріалів про організовані економічні злочини залежить від багатьох обставин, а саме: знання положень законодавства та інших нормативних актів, що стосуються особливостей здійснення підприємницької діяльності; знання способів і механізмів (злочинних схем) вчинення економічних злочинів; повнота і правильність проведення документального дослідження діяльності суб'єктів підприємництва, а також дотримання встановленого порядку його проведення; володіння методикою збору первинних матеріалів; вилучення необхідних для дослідження документів, у тому числі й для проведення зустрічних перевірок; належна взаємодія ревізорів та співробітників оперативних підрозділів; належна взаємодія органу дізнання зі слідчими підрозділами щодо встановлення обсягу та змісту первинних матеріалів і визначення їх подальшої

перспективи (від етапу безпосереднього виявлення і до закінчення збору первинних матеріалів).

Спільна робота оперативного співробітника та слідчого щодо подолання (попередження) протидії розслідуванню. Це одна з найважливіших організаційних форм взаємодії, яка полягає у проведенні узгоджених між собою оперативно-розшукових заходів і слідчих дій, націлених на подолання протидії розслідуванню, здійснюваного шляхом: знищення (приховання, фальсифікації) слідів злочину; впливу на членів СОГ тощо.

Знищення (приховання, фальсифікація) слідів злочину може здійснюватися за допомогою різних прийомів, що застосовуються для впливу на: предмети – носії інформації про злочин (документи, речовинні докази); людей, які володіють відомостями, що мають значення у кримінальній справі (вплив на потерпілих і свідків з метою спонукання їх до утаювання відомих їм фактів або дачі неправдивих показань, їх убивство). Попередження такої протидії можливе шляхом проведення невідкладних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, спрямованих зокрема на: своєчасне затримання підозрюваних; встановлення і вилучення документів, предметів – речових доказів; одержання правдивих і детальних показань співучасників про механізм вчиненого злочину; одержання детальних показань потерпілих і свідків.

Вплив на членів СОГ шляхом їх підкупу, шантажування, дискредитації, вбивства може мати за мету спонукати співробітників правоохоронних органів до ведення повільного і неефективного слідства, що зрештою призведе до припинення кримінальної справи за однією з передбачених законом підстав або виправдання підсудного чи засудження його до незначного покарання. Способами вирішення завдання попередження цієї форми протидії є, по-перше, збереження під час проведення слідчих, оперативно-розшукових та інших дій службової таємниці – відомостей про склад СОГ, про слідчих і оперативних працівників (місце роботи і проживання, наявність родини, її склад тощо). По-друге, під час розслідування може скластися небезпечна ситуація, яка може вимагати взяття під охорону службою внутрішньої безпеки членів СОГ та їхніх близьких родичів.

Спільна робота слідчого і оперативного співробітника із забезпечення відшкодування заподіяної злочином матеріальної шкоди та можливої конфіскації майна. Забезпечення відшкодування матеріального збитку від злочину і можливої конфіскації майна є тактичним завданням розслідування, що для свого вирішення вимагає проведення комплексу слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. Треба мати на увазі, що вже на початковому етапі розслідування повинні вирішуватися такі окремі завдання: встановлення характеру і розміру шкоди, заподіяної

злочином; встановлення місцезнаходження коштів, одержаних у результаті вчинення економічного злочину; встановлення майна, яким володіють винні особи, і його місцезнаходження; встановлення правового статусу виявленого у винних осіб майна (приватна або колективна власність); вилучення і збереження майна для забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації.

Вирішення названих тактичних завдань має певну специфіку, обумовлену обставинами вчинення економічних злочинів, і вимагає проведення комплексу узгоджених оперативно-розшукових і процесуальних дій.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що найбільш ефективна організація розслідування економічних злочинів можлива тільки шляхом створення СОГ на стадії виявлення ознак злочинної діяльності з дотриманням певних принципів. Необхідною умовою успішної діяльності СОГ є однакове розуміння їх членами змісту тактичних завдань розслідування, чіткий розподіл обов'язків між ними, узгоджене планування слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, а також взаємний обмін отриманою інформацією на проміжних нарадах під керівництвом слідчого, своєчасне внесення коректив до плану роботи групи. Така діяльність, враховуючи складність організованих економічних злочинів, потребує належного не лише організаційного, а й науково-методичного забезпечення.

Список літератури: 1. Криминалистика : Расследование преступлений в сфере экономики / под. ред. В. Д. Грабовского, А. Ф. Лубина. – Нижний Новгород : Нижегородская ВШ МВД России, 1995. – 410 с. 2. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – О., 2002. – 218 с. 3. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України у виявленні, документуванні і розслідуванні злочинів у сфері економіки : наказ МВС України від 8 верес. 2005 р. № 760. 4. Душейко Г. О. Організаційно-тактичні основи реалізації оперативно-розшукової інформації в стадії порушення кримінальної справи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – Х., 2000. – 271 с. 5. Чаплинський К. Поняття лідера організованого злочинного угруповання // Право України. – 2002. – № 7. – С. 50–54. 6. Водоп'ян Н. Ф. Недоліки актів перевірки господарсько-фінансової діяльності суб'єктів підприємництва, складених контролюючими органами / Н. Ф. Водоп'ян // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы (к 75-летию основания Харьк. НИИ судебных экспертиз им. засл. проф. Н. С. Бокариуса). – Х. : Право, 1998. – С. 231–232. 7. Иванов А. Н. О новом виде обыска // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе : сб. науч. ст. / под ред. З. Д. Еникеева. – Уфа : РИО БашГУ, 2003. – Ч. 1. – С. 105–109.

Надійшла до редколегії 11.11.2009